

12η Διδακτική Ενότητα Η ηθική αρετή

Κείμενο αναφοράς: Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια* B1, 1-4, 1103a14 - b2

α. Εισαγωγικά σχόλια:

Τα *Ηθικά Νικομάχεια*, έργο ωριμότητας του **Αριστοτέλη**, γράφεται πριν εγκαταλείψει για δεύτερη και τελευταία φορά την Αθήνα. Τέσσερις έννοιες συνιστούν το κύριο αντικείμενο μελέτης του **Αριστοτέλη** στο έργο αυτό, η **ευδαιμονία**, η **αρετή**, η **φιλία** και η **ηδονή**. Στο πρώτο βιβλίο των *Ηθικών Νικομαχείων* ο **Αριστοτέλης**, επικεντρωνόμενος στην ευδαιμονία, εκκινεί από τη θέση ότι όλα στη φύση τείνουν σε ένα αγαθό, στο οποίο δεν αποδίδεται ένα και μόνο περιεχόμενο, αλλά υπάρχουν διαφορετικές απόψεις γι' αυτό. Το ύψιστο αγαθό που μπορούμε να αποκτήσουμε με την πράξη (το πρακτόν αγαθόν) είναι η **ευδαιμονία**, η οποία ορίζεται ως **ψυχής ἐνέργειά τις κατ' ἀρετὴν τελείαν**. Κατά συνέπεια κρίνεται αναγκαία η μελέτη της **αρετής**, η οποία διακρίνεται σε **ηθική** και **διανοητική**. Στην αριστοτελική τελεολογική σύλληψη η **αρετή** διαχωρίζεται από την **ευδαιμονία**, αλλά οι δύο έννοιες συνδέονται μεταξύ τους με σχέση μέσου και σκοπού. **Τελικός σκοπός και αυτοσκοπός είναι η ευδαιμονία και ο άνθρωπος την κατακτά με την αρετή.**

Στο δεύτερο βιβλίο των *Ηθικών Νικομαχείων*, στο οποίο ανήκουν και οι τέσσερις ενότητες του φακέλου υλικού, ο **Αριστοτέλης** επικεντρώνει την προσοχή του στην εξέταση της ηθικής αρετής ως μέσου για να φτάσει ο άνθρωπος στην ευδαιμονία (πρώτο βιβλίο). Επιχειρεί να ορίσει την **ηθική αρετή** ως **ἐξή**, δηλαδή μόνιμο επίκτητο γνώρισμα που χαρακτηρίζεται από μεσότητα ανάμεσα σε δύο άκρα (= κακίες), και να παρουσιάσει τις επιμέρους ηθικές αρετές. Ειδικότερα, στις τέσσερις του φακέλου υλικού θα παρακολουθήσουμε τη λογική πορεία της σκέψης του **Αριστοτέλη** που τον οδηγεί στον **ορισμό της Αρετής** (15η ενότητα).

β. Θέμα:

Ο ορισμός της ηθικής αρετής βάσει του τρόπου γέννησής της.

γ. Δομικά στοιχεία:

1. Τα είδη της αρετής: **α.** Η διανοητική (< διδασκαλία, πείρα, χρόνος). **β.** Η ηθική (< έθος, συνήθεια).

2. Καμιά ηθική αρετή δεν υπάρχει μέσα μας εκ φύσεως.

3. Ό,τι έχει από τη φύση κάποιες ιδιότητες δεν μπορεί με τη συνήθεια να αποκτήσει άλλες: Π.χ. η πέτρα, η φωτιά (δεν είναι δυνατό να συνηθίσουν να πάνε προς τα πάνω ή προς τα κάτω αντιστοίχως).

4. **Συμπεράσματα:** **α.** Οι αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως. **β.** Η φύση μας έκανε επιδεκτικούς στις αρετές, τέλειοι όμως γινόμαστε με τη διαδικασία του έθους (της συνήθειας).

5. Για καθετί που το έχουμε από τη φύση, πρώτα έχουμε τη δυνατότητά του να ενεργήσει και ύστερα φτάνουμε στην ίδια ενέργεια.

6. Το παράδειγμα με τις αισθήσεις: πρώτα είχαμε τη δυνατότητα και μετά τις χρησιμοποιήσαμε.

7. Τις αρετές, αντίθετα, τις αποκτούμε, αφού πρώτα τις εφαρμόσουμε στην πράξη, όπως και τις άλλες τέχνες.

8. Παραδείγματα που στηρίζουν το συλλογισμό του.

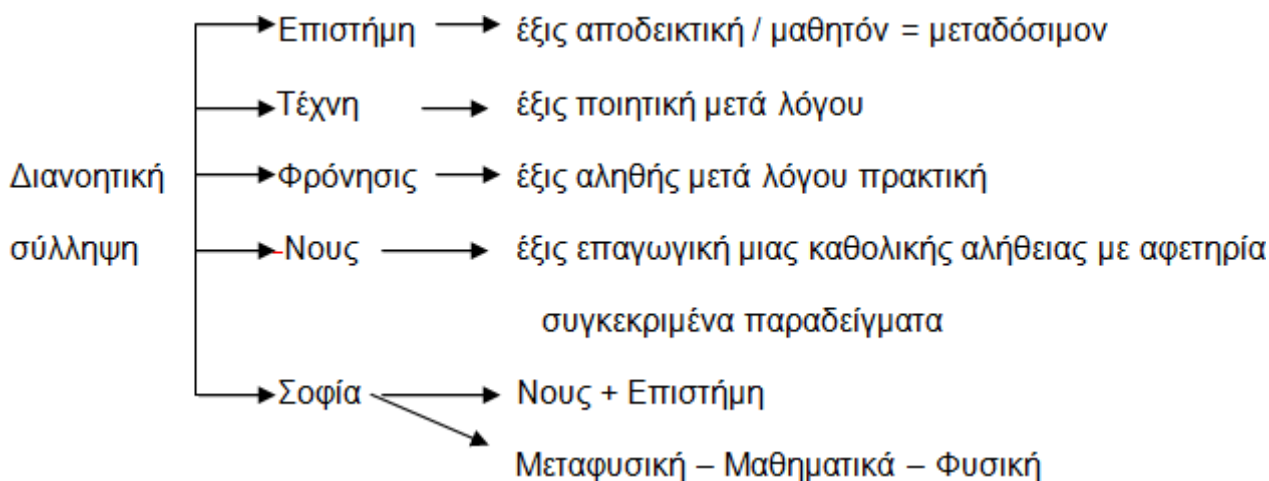
δ. Ερμηνευτικά σχόλια:

• Διττῆς δὴ τῆς ἀρετῆς οὕσης, τῆς μὲν διανοητικῆς τῆς δὲ ἠθικῆς, ἡ μὲν διανοητικὴ τὸ πλεῖον ἐκ διδασκαλίας ἔχει καὶ τὴν γένεσιν καὶ τὴν αὐξησιν, διόπερ ἐμπειρίας δεῖται καὶ χρόνου, ἡ δ' ἠθικὴ ἐξ ἔθους περιγίνεται, ὅθεν καὶ τοῦνομα ἔσχηκε μικρὸν παρεκκλῖνον ἀπὸ τοῦ ἔθους: Κυρίαρχη έννοια στο δεύτερο βιβλίο των *Ηθικῶν Νικομαχείων* είναι η **αρετή**. Στην αρχαία ελληνική σήμαινε την ικανότητα, την υπεροχή, την ανωτερότητα, την τελειότητα των ανδρών, την ευγενική καταγωγή, προτέρημα, αξιοότητα, πλεονέκτημα, ευψυχία, ανδρεία, δύναμη, πνευματικά και ψυχικά χαρίσματα, ψυχικό μεγαλείο, αγνότητα ψυχής, τα χαρίσματα εν γένει του ανθρώπου, ιδιότητα. Έτσι, μιλάμε για την αρετή του πολεμιστή, του ρήτορα, του αλόγου, του ματιού (όλα αυτά θα αναφερθούν από τον Αριστοτέλη σε επόμενες ενότητες). Δεν είχε, επομένως, καθαρά ηθικό περιεχόμενο, όπως σήμερα, γι' αυτό και στο κείμενο προσδιορίζεται από τα επίθετα **διανοητική** και **ηθική**.

Η πορεία της σκέψης του **Αριστοτέλη** στο συγκεκριμένο απόσπασμα έχει ως αφετηρία προηγούμενη θέση του σχετικά με τα είδη της αρετής. Η πληροφορία ότι η **αρετή** διαιρείται σε **διανοητική** και **ηθική** υποτάσσεται στην κύρια ιδέα του αποσπάσματος που αναφέρεται στον γενετικό ορισμό της ηθικής αρετής. Άλλωστε η λογική υπόταξη προκύπτει και από τη συντακτική υπόταξη, καθώς η μετοχή «*Διττῆς δὴ τῆς ἀρετῆς οὕσης*» είναι αιτιολογική και γενική απόλυτη.

Ο **Αριστοτέλης** προκρίνει την απόδοση των γενετικών γνωρισμάτων προκειμένου να ορίσει τα δύο είδη της αρετής. **Έτσι ορίζει τα δύο είδη της αρετής με βάση τον τρόπο, με τον οποίο παράγονται και αναπτύσσονται.**

• ἡ μὲν διανοητικὴ τὸ πλεῖον ἐκ διδασκαλίας ἔχει καὶ τὴν γένεσιν καὶ τὴν αὐξησιν, διόπερ ἐμπειρίας δεῖται καὶ χρόνου: Οι διανοητικές αρετές (π.χ. σοφία, φρόνηση, σύνεση) σχετίζονται με τη **λογική** και ανήκουν, σύμφωνα με τον χωρισμό του **Αριστοτέλη**, στο καθαρά λογικό μέρος της ψυχής, το «*λόγον ἔχον*» μέρος. Η διανοητική αρετή συνδέεται με το νου που είναι ένα από τα τρία κύρια στοιχεία της ψυχής. Τα άλλα δύο είναι η αίσθηση και η όρεξη. Οι νοητικές καταστάσεις με τις οποίες είναι δυνατόν να προσεγγίσει ο άνθρωπος την αλήθεια είναι οι εξής πέντε:

Παράγοντες που συμβάλλουν στη γένεση και την ανάπτυξή τους είναι κατά κύριο λόγο η **διδασκαλία**, η οποία απαιτεί **εμπειρία** και **χρόνο**. Η φράση «τὸ πλεῖον» (= κατά κύριο λόγο) υποδηλώνει την ύπαρξη κι άλλων παραγόντων που δεν αναφέρονται στο κείμενο. Την κύρια, λοιπόν, **ευθύνη για τη μετάδοσή τους την έχει ο δάσκαλος**. Η διανοητική αρετή δεν ολοκληρώνεται ποτέ, είναι μια πορεία συνεχούς κατάκτησης της γνώσης, γι' αυτό και ο **Αριστοτέλης** επιλέγει τη λέξη «αύξηση» που δηλώνει διαρκή καλλιέργεια της διάνοιας.

Η τόσο σύντομη αναφορά στις διανοητικές αρετές οφείλεται στο ότι ο **Αριστοτέλης** θέλει **απλώς να διακρίνει τα δύο είδη αρετής** και να τονίσει τις διαφορές τους. Θα αναφερθεί διεξοδικά σ' αυτές στο έκτο βιβλίο.

• **ἡ δ' ἠθικὴ ἐξ ἔθους περιγίνεται:** Ως γενικός όρος η «**ηθική αρετή**» αποδίδει την τάση ελέγχου ορισμένων συναισθημάτων και ορθής δράσης. Με τον πληθυντικό αριθμό εννοούμε τον κατάλογο αρετών που αναφέρονται σε συγκεκριμένα συναισθήματα (φόβου, ηδονής, οργής), στις επιδιώξεις του πλούτου και της κοινωνικής αναγνώρισης. Ο **Αριστοτέλης** **διεύρυνε το πλάτος της έννοιας της ηθικής αρετής** σε σχέση με τον **Πλάτωνα**, ο οποίος δεχόταν τέσσερις κύριες ηθικές αρετές, τη **σοφία**, την **ανδρεία**, τη **σωφροσύνη** και τη **δικαιοσύνη**.

Οι **ηθικές αρετές** (π.χ. η δικαιοσύνη, η σωφροσύνη, η ανδρεία) ανήκουν, σύμφωνα με τον χωρισμό του **Αριστοτέλη**, στο «ἐπιθυμητικόν», στο μέρος δηλαδή της ψυχής που μετέχει και στο «λόγον ἔχον» και στο «ἄλογον» μέρος. Η κατάκτησή τους οφείλεται στον **εθισμό** («ἔθος»), δηλαδή στη συνήθεια που διαμορφώνεται με την επανάληψη μιας ενέργειας. Ότι το «ἦθος» (= ο χαρακτήρας) **δεν είναι απλώς συναρτημένο προς το ἔθος** (= τον εθισμό, τη συνήθεια, την άσκηση σε έναν συγκεκριμένο τρόπο συμπεριφοράς), **αλλά ότι εξαρτάται σε απόλυτο βαθμό από αυτό**, ήταν μια βαθύτατη πίστη του **Αριστοτέλη**. Προς το τέλος των *Ηθικών Νικομαχείων* μιλώντας για το πόσο δύσκολο είναι να εγκαθιδρυθεί ἦθος εὐγενές και ὡς ἀληθὲς φιλόκαλον στις ψυχές των νέων, τονίζει τη σημασία που έχει να «καλλιεργηθεί» τοῖς ἔθεσι, ἀρα με σύστημα και υπομονή η ψυχή του νέου, ὅπως καλλιεργεῖται η γη, «που θα θρέψει τον σπόρο».

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι την **ευθύνη για την κατάκτηση των ηθικών αρετών την έχει ο ίδιος ο άνθρωπος**. Εξαρτάται μάλιστα σε απόλυτο βαθμό από αυτόν αν θα φτάσει στον στόχο του, αν θα αποκτήσει ἦθος «εὐγενὲς καὶ φιλόκαλον». Και για να το κατορθώσει, πρέπει να καταβάλει **επίπονη προσπάθεια και αγώνα**, να εθίσει την ψυχή του σε πράξεις ενάρετες, να την καλλιεργήσει «διὰ τοῦ ἔθους». Τέτοιες απόψεις υποστήριξε και ο **Πλάτωνας** (*Νόμοι* 792). **Σοφός** λοιπόν **γίνεται κανείς κατά κύριο λόγο με τη βοήθεια του δασκάλου, ενώ αγαθός γίνεται με τη θέληση και την επιμονή του στην άσκηση της αρετής**. Βέβαια, για να φτάσει στον στόχο του, πρέπει να καταβάλει επίπονη προσπάθεια και αγώνα.

• **ὅθεν καὶ τοῦνομα ἔσχηκε μικρὸν παρεκκλίνον ἀπὸ τοῦ ἔθους:** Συχνά οι **αρχαίοι Έλληνες** επιχειρούσαν να ετυμολογήσουν τις λέξεις τους, να βρουν δηλαδή την αρχική τους σημασία, επειδή πίστευαν ότι οι λεκτικές σχέσεις αποδίδουν πραγματικές σχέσεις των σημαινομένων, αντίληψη αποδεκτή και από τη σύγχρονη Γλωσσολογία. Το ίδιο έγινε πολλές φορές και με τον **Αριστοτέλη**, που έχοντας πάθος με την ανακάλυψη των πραγματικών σημασιών των λέξεων και πιστεύοντας ότι είναι σε θέση να τις ανακαλύψει, **επιχειρούσε μέσα από την ετυμολογική συγγένεια δύο εννοιών να βρει τη σημασιολογική τους**

συγγένεια. Ο **Αριστοτέλης** πίστευε στην ταυτότητα «λέγεσθαι = εἶναι». Αυτό θα πει ότι ο **Αριστοτέλης** έδινε οντολογικό περιεχόμενο στις λέξεις, πίστευε δηλαδή πως ένα πράγμα «υπάρχει» ή «είναι έτσι», αφού η γλώσσα το εμφανίζει ως «υπάρχον» ή ως «τέτοιας λογής». Με απλά λόγια **τα πράγματα είναι ακριβώς έτσι όπως τα δηλώνουν οι λέξεις.**

Ο **Αριστοτέλης** αρχίζει τη διερεύνηση της έννοιας «**ηθική**» συνδέοντάς την ετυμολογικά με τη λέξη «**ἔθος**». Ο **ετυμολογικός συσχετισμός** των λέξεων «**ἦθος**» και «**ἔθος**» είναι **σωστός**, καθώς το «**ἦθος**» είναι ο εκτεταμένος τύπος του όρου «**ἔθος**» (J.B. Hofmann, Ετυμολογικόν Λεξικόν της Αρχαίας Ελληνικής). Οι δύο όροι **συμπίπτουν και σημασιολογικά** και μάλιστα με **σχέση αιτίου - αποτελέσματος**, γιατί το «**ἔθος**» (= συνήθεια, έθιμο) ως **αίτιο οδηγεί στο «ἦθος»** (= ο χαρακτήρας) που προκύπτει ως αποτέλεσμα. Ο χαρακτήρας του ανθρώπου και τα ποιοτικά γνωρίσματά του διαμορφώνονται με τη συνειδητή επανάληψη των ίδιων ενεργειών, με αποτέλεσμα να γίνονται αναπόσπαστο στοιχείο της προσωπικότητάς του.

Άλλωστε στην αρχαία ελληνική γλώσσα είχε γίνει ήδη η **διάκριση των εννοιών «ἔθος» και «ἦθος»**. Κατά λογική συνέπεια και ο φιλοσοφικός όρος «**ἠθική**» παραπέμπει στη μελέτη των ηθών, των αντιλήψεων, των ατομικών και συλλογικών μορφών συμπεριφοράς και των ατομικών και κοινωνικών στάσεων.

• Ἐξ οὗ καὶ δῆλον ὅτι οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίνεται· οὐθὲν γὰρ τῶν φύσει ὄντων ἄλλως ἐθίζεται, οἷον ὁ λίθος φύσει κάτω φερόμενος οὐκ ἂν ἐθισθεῖν ἄνω φέρεσθαι, οὐδ' ἂν μυριάκις αὐτὸν ἐθίξῃ τις ἄνω ῥιπτῶν, οὐδὲ τὸ πῦρ κάτω, οὐδ' ἄλλο οὐδὲν τῶν ἄλλως πεφυκότων ἄλλως ἂν ἐθισθεῖν. Οὕτ' ἄρα φύσει οὔτε παρὰ φύσιν ἐγγίνονται αἱ ἀρεταί, ἀλλὰ πεφυκόσι μὲν ἡμῖν δέξασθαι αὐτάς, τελειομένοις δὲ διὰ τοῦ ἔθους. Ο **Αριστοτέλης** αξιοποιώντας τον ετυμολογικό ορισμό της λέξης «**ηθική**», συνεχίζει με τη διερεύνηση των στοιχείων που θα του επιτρέψουν να συνθέσει τον γενετικό / πραγματικό ορισμό της έννοιας. **Η διερεύνησή του έχει εμπειρικό χαρακτήρα και με αναφορά συγκεκριμένων παραδειγμάτων συνάγει τον επίκτητο χαρακτήρα της ηθικής αρετής.**

Επίσης περνάει από την καταφατική διατύπωση «**ἡ δ' ἠθική ἐξ ἔθους περιγίνεται**» σε μια σειρά εννέα αποφατικών διατυπώσεων, για να αποκλείσει κάθε διαφορετική περίπτωση από την αποδεικτέα. Με τον τρόπο αυτό ο λόγος του γίνεται επιστημονικότερος, γιατί **θα αποδείξει με ακρίβεια και πειστικότητα ότι η ηθική αρετή είναι επίκτητη, αφού πρώτα αποκλείσει τι δεν είναι** («**Ἐξ οὗ καὶ δῆλον ὅτι οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίνεται· οὐθὲν γὰρ τῶν φύσει ὄντων ἄλλως ἐθίζεται, οἷον ὁ λίθος φύσει κάτω φερόμενος οὐκ ἂν ἐθισθεῖν ἄνω φέρεσθαι, οὐδ' ἂν μυριάκις αὐτὸν ἐθίξῃ τις ἄνω ῥιπτῶν, οὐδὲ τὸ πῦρ κάτω, οὐδ' ἄλλο οὐδὲν τῶν ἄλλως πεφυκότων ἄλλως ἂν ἐθισθεῖν. Οὕτ' ἄρα φύσει οὔτε παρὰ φύσιν ἐγγίνονται αἱ ἀρεταί**»).

• Ἐξ οὗ καὶ δῆλον ὅτι οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίνεται. Ο **Αριστοτέλης** συνάγει αποφατικό συμπέρασμα από την προηγούμενη ετυμολογική προσέγγιση του όρου «**ηθική**» και εισάγει τον όρο «**φύσει**» τον οποίο αποκλείει από γενετικό γνώρισμα της ηθικής αρετής. Η **συλλογιστική πορεία** που ακολούθησε ο **Αριστοτέλης** είναι η εξής:

✕ Η λέξη «**ἠθική**» συνδέεται ετυμολογικά και σημασιολογικά με τη λέξη «**ἔθος**».

✕ «**ἔθος**» είναι ο εθισμός, η συνήθεια που προέρχεται από την επανάληψη.

✕ Αφού, λοιπόν, η «**ἠθικὴ**» συνδέεται σημασιολογικά με το «**ἔθος**», αυτό σημαίνει ότι η ηθική, δηλαδή οι ηθικές αρετές, σχετίζονται με τον εθισμό, τη συνήθεια που προέρχεται από την επανάληψη μιας ηθικής ενέργειας.

✕ Ότι, όμως, σχετίζεται με τον εθισμό, τη συνήθεια και την επανάληψη είναι **επίκτητο** χαρακτηριστικό.

✕ Άρα, οι **ηθικές αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως** (αποδεικτέα θέση: «οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίνεται»).

Αντίθεση με την παλιά αριστοκρατική αντίληψη:

Η θέση του **Αριστοτέλη** ότι η **αρετή δεν είναι έμφυτη**, αλλά είναι αποτέλεσμα συνήθειας, έρχεται σε αντίθεση με την παλιά αριστοκρατική αντίληψη. Σύμφωνα μ' αυτή, η **αρετή είναι δώρο της φύσης ή των θεών**, το οποίο τελεσίδικα δίνεται ή δεν δίνεται στον άνθρωπο τη στιγμή της γέννησής του και είναι προνόμιο των ευγενών («τῶν ἀρίστων»). Φυσικά, κληροδοτείται και στους απογόνους τους, αλλά δεν δίνεται στους πολλούς.

Την άποψη αυτή τη συναντάμε σε πολλούς ποιητές (στον **Όμηρο**, τον **Τυρταίο**, τον **Θέογνη**, τον **Πίνδαρο**). Χαρακτηριστικά είναι τα λόγια της Αντιγόνης προς την Ισμήνη στο έργο *Αντιγόνη* του **Σοφοκλή**: «δεῖξαι τάχα εἴτε εὐγενὴς πέφυκας, εἴτ' ἐσθλῶν κακὴ». Επίσης, ο **Ξενοφώντας** στο έργο του *Αγησίλαος* αποδίδει την αρετή του Αγησίλαου στην ευγενική του καταγωγή.

• οὐθὲν γὰρ τῶν φύσει ὄντων ἄλλως ἐθίζεται, οἷον ὁ λίθος φύσει κάτω φερόμενος οὐκ ἂν ἐθισθῇ ἄνω φέρεσθαι, οὐδ' ἂν μυριάκις αὐτὸν ἐθίσῃ τις ἄνω ῥιπτῶν, οὐδὲ τὸ πῦρ κάτω, οὐδ' ἄλλο οὐδὲν τῶν ἄλλως πεφυκότων ἄλλως ἂν ἐθισθῇ: Προκειμένου να στηρίξει ο **Αριστοτέλης** τη θέση του, ότι οι ηθικές αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως («οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίνεται»), θα χρησιμοποιήσει **δύο γνωστά παραδείγματα παρμένα από τον χώρο της φύσης: την πέτρα και τη φωτιά**. Η **πέτρα** πάντοτε θα κινείται με πορεία προς τα κάτω, διότι υπακούει στον φυσικό νόμο της βαρύτητας, που είναι σταθερός και αμετάβλητος. Η **φωτιά** πάντοτε θα έχει πορεία προς τα πάνω λόγω της φυσικής ιδιότητας των θερμών αερίων, που επίσης είναι σταθερή και δεν μεταβάλλεται. Άρα, από τα παραπάνω προκύπτει ότι **οι φυσικοί νόμοι δεν μεταβάλλονται**, όσο κι αν προσπαθήσει κάποιος. Επομένως, εφόσον οι ηθικές αρετές μεταβάλλονται και δεν μένουν σταθερές, όπως τα πράγματα που γεννιούνται με μια ιδιότητα εκ φύσεως, αποδεικνύεται ότι δεν είναι έμφυτες. Έτσι, ο **Αριστοτέλης** καταφέρνει να αποδείξει τη θέση του μέσα από έναν **επαγωγικό συλλογισμό**.

Και τα δύο παραδείγματα, που ο **Αριστοτέλης** χρησιμοποιεί **επαγωγικά** για να συναγάγει γενικό και καθολικό συμπέρασμα, ανήκουν στα **απλά δεδομένα της εμπειρίας**. Δεν θα ήταν υπερβολή να λέγαμε πως κανένας άλλος φιλόσοφος δεν έκανε τα απλά δεδομένα της εμπειρίας, της καθημερινής ζωής, αφετηρία για τη σκέψη του στον βαθμό που το έκανε ο **Αριστοτέλης**. Σωστά ειπώθηκε ότι η φιλοσοφία του περί τέλους, π.χ., είναι στην πραγματικότητα «θεμελιωμένη πάνω στο εμπειρικό δεδομένο ότι από βελανίδι γεννιέται μια βελανιδιά», ή ότι «η πολιτική του θεωρία αναπτύχθηκε από τους διαλογισμούς του σχετικά με τη ζωή μέσα στο πλαίσιο ενός νοικοκυριού». Πραγματικά, **«συχνά ένα μόνο εμπειρικό δεδομένο μπορεί να είναι γι' αυτόν ικανοποιητική βάση για να προχωρήσει σε μια θεωρία με συνέπειες μεγάλης σημασίας»**. Δεν ήταν, στα αλήθεια, αυτό το αμείωτο ενδιαφέρον του για τα απλά πράγματα της καθημερινής ζωής που έκανε

τον **Αριστοτέλη** -επαναστατικά πρώτον- μελετητή του κόσμου των ζώων και των φυτών;

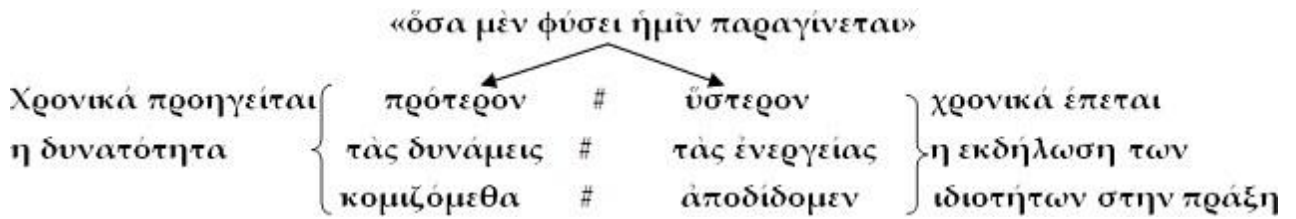
• Οὐτ' ἄρα φύσει οὔτε παρὰ φύσιν ἐγγίνονται αἱ ἀρεταί, ἀλλὰ πεφυκῶσι μὲν ἡμῖν δέξασθαι αὐτάς, τελειούμενοις δὲ διὰ τοῦ ἔθους: Το κείμενο ολοκληρώνεται με γενικό συμπέρασμα που μοιάζει, αλλά δεν είναι, αντιφατικό, ότι οι ηθικές αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως, αλλά ούτε και αντίθετα προς αυτή. Ο **Αριστοτέλης** εννοεί ότι οι ηθικές αρετές δεν είναι ἐμφυτες, ούτε όμως και αντίθετες με τη φύση, αλλά ο άνθρωπος έχει «δυνάμει», από τη φύση του («πεφυκῶσι»), την προδιάθεση να δεχτεί την αρετή, ωστόσο γίνεται τέλειος («τελειούμενοις») με τον εθισμό του σε αυτή.

Κατά τον φιλόσοφο, η άσκηση της αρετής είναι δυνατότητα («πεφυκῶσι») και όχι χαρακτηριστικό, δοσμένη στον άνθρωπο από τη φύση. Επομένως, ο ίδιος είναι ο μόνος υπεύθυνος για το αν θα φτάσει στην αρετή βελτιώνοντας αδιάλειπτα τη συμπεριφορά του, διαμορφώνοντας τον χαρακτήρα του, το ήθος του. Η δυνατότητα που του δίνει η φύση μπορεί να γίνει πραγματικότητα, μόνο αν ο άνθρωπος το επιλέξει και το επιδιώξει με προσωπικό αγώνα και άσκηση. Έτσι ο **Αριστοτέλης** θεωρεί ότι η κατάκτηση της ηθικής αρετής από τον άνθρωπο εξαρτάται από την προαίρεση, την προσωπική επιλογή του.

Ακόμη, με τη λέξη «τελειούμενοις» ο **Αριστοτέλης** μας παραπέμπει σ' έναν χαρακτηριστικό όρο της φιλοσοφίας του, το «τέλος», που σημαίνει την ολοκλήρωση, την επίτευξη του ύψιστου σκοπού. Θεωρεί, δηλαδή, τις ηθικές αρετές το μέσο, με το οποίο ο άνθρωπος θα φτάσει στην ολοκλήρωσή του, στο ζεπέραςμα της ζωώδους φύσης του και στην κατάκτηση της ευδαιμονίας. Επιπλέον, η παρατακτική, αντιθετική σύνδεση των μετοχών «πεφυκῶσι μὲν ἡμῖν δέξασθαι αὐτάς, τελειούμενοις δὲ διὰ τοῦ ἔθους» προετοιμάζει την αναφορά στο χαρακτηριστικό ζεύγος των αριστοτελικών εννοιών «δυνάμει και ἐνεργεία» οι οποίες αναφέρονται αμέσως παρακάτω. Ο άνθρωπος έχει τη φυσική προδιάθεση να δεχθεί τις ηθικές αρετές («πεφυκῶσι μὲν ἡμῖν δέξασθαι αὐτάς» = δυνάμει κατάσταση), αλλά η τελειοποίησή του σε αυτές θα γίνει με τον εθισμό («τελειούμενοις δὲ διὰ τοῦ ἔθους» = ἐνεργεία κατάσταση) και εφόσον βέβαια το έχει επιλέξει.

• Ἔτι: Με τη λέξη «ἔτι» ο **Αριστοτέλης** δηλώνει ή ότι εισάγει νέο επιχείρημα (που ἔρχεται να προστεθεί στα προηγούμενα) ή ότι προχωρεί σε βαθύτερη εξέταση του θέματός του. Το νέο του λοιπόν επιχείρημα είναι εδώ το ακόλουθο: «Ορισμένα πράγματα ο άνθρωπος τα έχει εκ φύσεως (την ὄραση π.χ. ή την ακοή)· στην περίπτωση λοιπόν αυτών των πραγμάτων κάνουμε τη διαπίστωση ότι αυτά στην αρχή υπάρχουν μέσα μας ως δυνατότητες· στις σχετικές ἐνέργειες προχωρούμε αργότερα (επειδή γεννιέμαι με την ικανότητα να βλέπω, «αρχίζω κάποια στιγμή» να βλέπω· ή: επειδή γεννιέμαι με την ικανότητα να ακούω, «αρχίζω κάποια στιγμή» να ακούω). Δεν συμβαίνει το ίδιο με τις αρετές· στη δική τους περίπτωση πρέπει να προηγηθούν οι ἐνέργειες, αν είναι να βρεθώ κάποια στιγμή να έχω πια την κάθε επιμέρους συγκεκριμένη ιδιότητα = δύναμη = ικανότητα να συμπεριφέρομαι έτσι ή έτσι. Αν έτσι έχουν τα πράγματα, θα πει ότι οι αρετές δεν ανήκουν σ' αυτά που ο άνθρωπος τα έχει «εκ φύσεως». Το «ἔτι» αποκτά εδώ μεταβατική και προσθετική σημασία.

• ὅσα μὲν φύσει ἡμῖν παραγίνεται:

Ο **Αριστοτέλης** αρχίζει το νέο επιχείρημα με αναφορά σε **ὅσα ο άνθρωπος έχει από τη φύση** και όχι από εθισμό. Αυτά, λοιπόν, που δόθηκαν από τη φύση, δόθηκαν **αρχικά ως δυνατότητες** και, όταν αναπτύχθηκαν πλήρως τα γνωρίσματά τους, **έγιναν ικανότητες**, περιήλθαν δηλαδή στην ἐνεργεία κατάσταση. Στην κατηγορία αυτή κατατάσσει τις αισθήσεις, οι οποίες δόθηκαν ως *a priori* στοιχεία της ύπαρξης του ανθρώπου. Έτσι ο άνθρωπος διαθέτει **εκ των προτέρων τα αισθητήρια ὄργανα**, τα οποία του δίνουν τη δυνατότητα να αισθάνεται, όταν ολοκληρωθεί η ανάπτυξή τους. Για περαιτέρω διευκρίνιση ο **Αριστοτέλης** αναφέρει την ακοή και την όραση ως παραδείγματα, με τα οποία δείχνει ότι ο άνθρωπος διαθέτει πρώτα τη δυνατότητα να ακούει και να βλέπει και στη συνέχεια ακούει και βλέπει.

Η διάκριση δύναμης και ἐνεργείας απασχολεί τον **Αριστοτέλη** κυρίως στα *Μετὰ τὰ Φυσικά*, στο Θ βιβλίο. **Δύναμις** είναι η δυνατότητα ενός όντος να περνά από μια κατάσταση σε μια άλλη, που έχει ένα πράγμα ή ένα ον να γίνει ή να κάνει κάτι φτάνοντας στο τέλος του, στην τελειοποίησή του, ενώ **ἐνέργεια** είναι η πραγμάτωση αυτής της δυνατότητας. Για τον **Αριστοτέλη**, η «ἐνέργεια» έχει **μεγαλύτερη σημασία από τη «δύναμιν»**, αφού η πρώτη εξαρτάται από την προσπάθεια που καταβάλλει κάθε άνθρωπος, την προσωπική ευθύνη και προαίρεση, ενώ η δεύτερη σχετίζεται με τη φύση και υπάρχει ανεξάρτητα από τον άνθρωπο. Στο κείμενο συνδέει «τὰς δυνάμεις» με το «πρότερον» και «τὰς ἐνεργείας» με το «ὕστερον» εννοώντας ότι οι «δυνάμεις» έχουν **χρονική προτεραιότητα** -και όχι λογική και οντολογική- έναντι των «ἐνεργειών». Ο Αριστοτέλης αποδεικνύει τη λογική και οντολογική **προτεραιότητα** της «ἐνεργείας» έναντι της «δύναμης» με **τρία επιχειρήματα**:

1. Η «ἐνέργεια» αποδίδει μια συνθετότερη έννοια από ό,τι η «δύναμη», γιατί συνδέεται με την ύπαρξη ενός πράγματος, δηλαδή με την πλήρη ανάπτυξη των στοιχείων που το συνιστούν.

2. Για να οδηγηθεί το δυνάμει ον στην ενεργεία κατάστασή του χρειάζεται την επίδραση μιας ἐνεργείας, γιατί η δύναμη και προϋποθέτει την ἐνέργεια και προκύπτει από αυτή. Άλλωστε η ἐνέργεια είναι ο σκοπός (οὗ ἕνεκα) του όντος και όχι η δύναμη. Σκοπός, τον οποίο εξυπηρετεί η δύναμη, είναι η ἐνέργεια και όχι αντίστροφα. Άρα **η ἐνέργεια έχει οντολογική προτεραιότητα έναντι της δύναμης**.

3. Η **δυνατότητα** μπορεί να εξελιχθεί σε ον, αλλά και σε μη ον. Η **ἐνέργεια** όμως ταυτίζεται μόνο με την ύπαρξη, το ον.

Η δύναμη και η ἐνέργεια στη θεωρία των τεσσάρων αιτίων:

Ο **Αριστοτέλης** αποδίδει την ύπαρξη των πραγμάτων σε **τέσσερα αίτια**: την **ύλη**, την **ἐνέργεια**, τη **μορφή** / **εἶδος** και τον **σκοπό**. Αρχικά υπάρχει η **ύλη**, η άμορφη μάζα, η οποία με την **ἐνέργεια** παίρνει **μορφή** σύμφωνα με τον **σκοπό**, το τελικό αίτιο, που κατευθύνει το πέραςμα της ύλης από τη δυνάμει κατάσταση στην ἐνεργεία. Με αυτή τη συλλογιστική διαδικασία η **άμορφη ύλη** είναι

δυνάμει ὄν, εμπεριέχει δηλαδή τη δυνατότητα να γίνει ἐνεργεία ὄν. Έτσι ο **Αριστοτέλης** εξηγεί τη γένεση των μορφών ζωής και των μορφών της τέχνης. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του **μάρμαρου**, που «δυνάμει» είναι άγαλμα. Αν, όμως, το σμιλέψει ο γλύπτης (ενέργεια + μορφή προς έναν σκοπό), θα γίνει άγαλμα, δηλαδή «ἐνεργεία ὄν».

Τα τρία είδη των δυνάμεων:

Στο έργο του *Μετά τα Φυσικά* (Θ5.1047b 31-35): «Ἀπασῶν δὲ τῶν δυνάμεων οὐσῶν τῶν μὲν συγγενῶν οἷον τῶν αἰσθήσεων, τῶν δὲ ἔθει οἷον τῆς τοῦ αὐλεῖν, τῶν δὲ μαθήσει οἷον τῆς τῶν τεχνῶν», ο **Αριστοτέλης** διακρίνει **τρία είδη δυνάμεων**:

α. «εγγενείς», αυτές που υπάρχουν στον άνθρωπο από τη γέννησή του (π.χ. οι αισθήσεις) και συνδέονται με το **άλογο μέρος της ψυχής**.

β. «εξ ἔθους», αυτές που τις αποκτά ο άνθρωπος με την άσκηση, τον εθισμό (π.χ. οι πρακτικές τέχνες, το παίξιμο ενός μουσικού οργάνου) και συνδέονται με το **άλογο και με το λογικό μέρος της ψυχής**.

γ. «εκ μαθήσεως», τις δυνάμεις που τις αποκτά ο άνθρωπος με τη μάθηση (π.χ. οι επιστημονικές γνώσεις) και συνδέονται και αυτές με το **λογικό μέρος της ψυχής**.

• τὰς δ' ἀρετὰς λαμβάνομεν ἐνεργήσαντες πρότερον, ὥσπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων τεχνῶν· ἃ γὰρ δεῖ μαθόντας ποιεῖν, ταῦτα ποιοῦντες μανθάνομεν, οἷον οἰκοδομοῦντες οἰκοδόμοι γίνονται καὶ κιθαρίζοντες κιθαρισταί· οὕτω δὲ καὶ τὰ μὲν δίκαια πρᾶττοντες δίκαιοι γινόμεθα, τὰ δὲ σώφρονα σώφρονες, τὰ δ' ἀνδρεῖα ἀνδρεῖοι:

Ο **Αριστοτέλης** συνεχίζει με τις αρετές αντιθετικά προς τα φυσικά γνωρίσματα. **Οι ηθικές αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας εν σπέρματι, αλλά τις αποκτούμε με τις πράξεις μας.** Ο **Αριστοτέλης** εννοεί προφανώς ότι με τις αρετές συνδέονται **δύο είδη πράξεων**: **α. οι πράξεις άσκησης** με σκοπό την απόκτηση των αρετών, και αυτό αντιστοιχεί στη δύναμει κατάσταση και **β. οι πράξεις της αρετής**, αφού έχει γίνει έξη, μόνιμο γνώρισμα του χαρακτήρα και αυτό αντιστοιχεί στην ενεργεία κατάσταση. Συνεπώς, στην **ηθική αρετή** και η **δύναμις** εκδηλώνεται ως ενέργεια, ως πράξη προς απόκτησή της, ενώ η **ενέργεια** ως πράξη εφαρμογής της κατακτημένης ήδη ιδιότητας. **Οι ηθικές αρετές είναι αποτέλεσμα έμπρακτης ενεργοποίησης του ανθρώπου και κατακτώνται με την άσκησή του σε αυτές.** Για να διευκρινίσει περισσότερο ο **Αριστοτέλης** ότι η κατάκτηση των ηθικών αρετών είναι αποτέλεσμα προηγούμενης άσκησης και πράξης, αναφέρεται στις **τέχνες**, για να δείξει ότι ο άνθρωπος αποκτά τεχνικές / πρακτικές δεξιότητες, αφού προηγουμένως έχει εξασκηθεί σε αυτές. Τέλος, ενισχύει τη θέση του με **παραδείγματα** για τις **τεχνικές δεξιότητες** και τις **ηθικές αρετές**, από τα οποία φαίνεται ότι **ούτε οι τεχνικές δεξιότητες ούτε οι ηθικές αρετές είναι έμφυτες, αλλά προϊόντα εξάσκησης και προγύμνασης σε αυτές.**

• τὰς δ' ἀρετὰς λαμβάνομεν ἐνεργήσαντες πρότερον: Αντίθετα, στις **ηθικές αρετές προηγείται η ενέργεια**, δηλαδή η εξάσκηση, η επανάληψη μιας ενέργειας, **και ακολουθεί η κατάκτηση της ηθικής αρετής.** Αλλά για να γίνει η αρετή από προδιάθεση αποκτημένη ιδιότητα, είναι ανάγκη ο **άνθρωπος να ασκηθεί σε αυτή.** Ο **Αριστοτέλης** για τον τρόπο άσκησης αναφέρει «γιατί όσα πρέπει να κάνουμε αφού τα μάθουμε, τα μαθαίνουμε κάνοντάς τα («ἃ γὰρ δεῖ

μαθόντας ποιείν, ταῦτα ποιοῦντες μανθάνομεν»). Δύο παραδείγματα από την καθημερινή ζωή, που αφορούν τις **πρακτικές τέχνες** αποδεικνύουν την αλήθεια της θέσης αυτής: για να αποκτήσει δηλαδή κανείς την ικανότητα του **οικοδόμου** ή του **κιθαριστή** πρέπει πρώτα να εξασκηθεί στο χτίσιμο ή στο παίξιμο της κιθάρας αντίστοιχα. Αναλογικά με τα δύο αυτά παραδείγματα αναφέρονται **τρία παραδείγματα** από τον **χώρο της ηθικής**, από τα οποία φαίνεται ότι οι δίκαιοι, οι σώφρονες και οι ανδρείοι αποκτούν τις συγκεκριμένες ιδιότητες έχοντας ασκηθεί σε αντίστοιχες δίκαιες, συνετές και ανδρείες πράξεις. Αυτό, λοιπόν, που συμβαίνει στις πρακτικές τέχνες, συμβαίνει και στις ηθικές αρετές (αναλογία με **τρία παραδείγματα ηθικών αρετών**: της δικαιοσύνης, της σωφροσύνης και της ανδρείας): **με την επανάληψη και τον εθισμό σε ηθικές πράξεις αποκτούμε τις ηθικές αρετές**.

Συνοπτική νοηματική απόδοση του συλλογισμού:

1η Προκείμενη: Σε όσα υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως προηγείται η ύπαρξη και η δυνατότητα μιας ενέργειας και ακολουθεί η ενέργεια, η πραγμάτωση της δυνατότητας (δύναμις → ενέργεια).

2η Προκείμενη: Στις ηθικές αρετές προηγείται η ενέργεια, ο εθισμός και η επανάληψη μιας πράξης και ακολουθεί η κατάκτησή τους (πράξεις που προσδίδουν αρετή → πράξεις που απορρέουν από την αγαθή φύση).

Συμπέρασμα: Οι ηθικές αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως, αφού δεν ακολουθούν την πορεία όσων υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως.

Η χρήση των χρονικών επιρρημάτων «πρότερον-ὑστερον» και «πολλάκις»:

Προκειμένου ο **Αριστοτέλης** να αποδώσει τη χρονική προτεραιότητα των **δυνάμεων** έναντι των **ενεργειών** (δύναμις → ενέργεια) σε όσα χαρακτηριστικά υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως, συνδέει τις δυνάμεις με το «πρότερον» και με απαρέμφατα ή μετοχές αορίστου που δηλώνουν το προτερόχρονο («ἰδεῖν», «ἀκοῦσαι», «χρησάμενοι»).

Αντίθετα, για να αποδώσει την αντίθετη πορεία που ακολουθείται στις ηθικές αρετές (ἐνέργεια → δύναμις), συνδέει τη μετοχή «ἐνεργήσαντες» με το «πρότερον», για να δηλώσει το προτερόχρονο, ή τις μετοχές ενεστώτα «ποιοῦντες» και «πράττοντες», για να δηλώσει το σύγχρονο.

Έτσι, αν προσπαθήσουμε να συσχετίσουμε τα παραπάνω με τα παραδείγματα που δίνονται στο κείμενο (**αισθήσεις-τέχνες-αρετές**) και με τα δύο ζεύγη των αριστοτελικών όρων «**πρότερον-ὑστερον**» και «**δυνάμει-ἐνεργεία**», προκύπτει το εξής διάγραμμα:

φύσει (αισθήσεις) πρότερον δυνάμει → ὑστερον ἐνεργεία
ἐξ ἔθους (τέχνες) πρότερον ἐνέργειες προς κατάκτηση της τεχνικής δυνάμεις → ὑστερον ἐνέργειες από την κατακτημένη τεχνική δεξιότητα
ἐξ ἔθους (αρετές) πρότερον ἐνέργειες προς κατάκτηση της ηθικής δυνάμεις → ὑστερον ἐνέργειες από την κατακτημένη ηθική ιδιότητα

Χαρακτηριστική είναι η χρήση του επιρρήματος «πολλάκις». Παρόλο που αναφέρεται σε όσα χαρακτηριστικά έχουμε εκ φύσεως, η χρήση του υποδηλώνει ότι για την κατάκτηση των ηθικών αρετών είναι απαραίτητη η **άσκηση** και η **επανάληψη**.

Πώς είναι δυνατόν η κατάκτηση της αρετής να είναι μεταγενέστερη, αφού, για να κάνει κανείς μια ενάρετη πράξη (π.χ. δίκαιη πράξη), πρέπει να είναι ήδη ενάρετος (π.χ. δίκαιος);

Για να λυθεί αυτή η απορία, πρέπει να σταθούμε σε επισημάνσεις που ο **Αριστοτέλης** θα κάνει σε επόμενη ενότητα. Οι πραγματικά ηθικές πράξεις, λοιπόν, γίνονται με ηθικό τρόπο και διαφοροποιούνται από τις πράξεις που προηγούνται και επαναλαμβάνονται, με τις οποίες έχουν εξωτερικές ομοιότητες. Επίσης δεν είναι τυχαίες ούτε γίνονται κατόπιν υποδείξεως, αλλά αυτός που τις κάνει, πρέπει:

α. Να έχει συνείδηση των πράξεών του.

β. Να τις έχει επιλέξει ενσυνείδητα και να έχει δηλώσει με σαφήνεια την προτίμησή του γι' αυτές.

γ. Να έχει κάνει τις πράξεις αυτές μόνιμο, σταθερό και αμετάβλητο τρόπο συμπεριφοράς του.

Οι ηθικές αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας εν σπέρματι, αλλά τις αποκτούμε με τις πράξεις μας. Όπως σημειώνει και **W.D. Ross**, για να εξηγήσει το παράδοξο πώς πράττουμε αγαθά έργα, αν δεν είμαστε αγαθοί, **υπάρχει διαφορά «ανάμεσα στις πράξεις που προσδίδουν αρετή και σε αυτές που απορρέουν από την αγαθή φύση»**. Ο **Αριστοτέλης** εννοεί προφανώς ότι με τις αρετές συνδέονται δύο είδη πράξεων: **α.** οι **πράξεις άσκησης** με σκοπό την απόκτηση των αρετών, και αυτό αντιστοιχεί στη **δυνάμει** κατάσταση και **β.** οι **πράξεις της αρετής**, αφού έχει γίνει έξη, μόνιμο γνώρισμα του χαρακτήρα και αυτό αντιστοιχεί στην **ενεργεία** κατάσταση. Συνεπώς, στην ηθική αρετή και η **δύναμις** εκδηλώνεται ως **ενέργεια**, ως πράξη προς απόκτηση της αρετής, ενώ η **ενέργεια** ως πράξη εφαρμογής της κατακτημένης ήδη αρετής. **Οι ηθικές αρετές είναι αποτέλεσμα έμπρακτης ενεργοποίησης του ανθρώπου και κατακτώνται με την άσκησης του σε αυτές.**

Παράλληλα κείμενα

Παράλληλο κείμενο 1: Πλούταρχος, *Περὶ παιδων ἀγωγῆς*, 4 2Α-С

Βασική παιδαγωγική άποψη του **Πλούταρχου** είναι ότι η **«αρετή» είναι προϊόν έθους, άσκησης**. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τις αντιλήψεις του η συνύπαρξη τριών βασικών στοιχείων συντελεί στην επιτυχία της αγωγής: **α.** η **«φύσις»**, δηλαδή οι φυσικές προδιαθέσεις που φέρει ο άνθρωπος, **β.** ο **«λόγος»**, δηλαδή η μάθηση και η πνευματική καλλιέργεια και **γ.** το **«έθος»**, δηλαδή η άσκηση. **Οι ομοιότητες με την αριστοτελική σκέψη είναι προφανείς.** Ο **Αριστοτέλης** υποστηρίζει: «η φύση μάς έκανε επιδεικτικούς στις αρετές, τέλει οι όμως σ' αυτές γινόμαστε με τη διαδικασία του έθους» (μτφρ. Δ. Λυπουρλής). Ο **Πλούταρχος** υποστηρίζει ότι **τα σπέρματα της αρετής βρίσκονται στη φύση, η εξέλιξη, όμως, και η προαγωγή της εξαρτώνται από τη μάθηση, η εφαρμογή της στη ζωή από τη συνήθεια** (πρβ. το αριστοτελικό «έθος») και η τελειοποίησή της και από τα τρία αυτά στοιχεία. Είναι φανερό, επίσης, ότι ο **Πλούταρχος** εστιάζει περισσότερο στον ρόλο της αγωγής ως «μάθησης» και «άσκησης» στην αρετή.

Παράλληλο κείμενο 2: Βικέντιος Λαμοδός, Σύνοψις ηθικής φιλοσοφίας, Εισαγωγή

Ο **Βικέντιος Λαμοδός** θεωρεί ότι ο στόχος της ηθικής φιλοσοφίας είναι **πρακτικός-ωφελιμιστικός**, να «διορθώσει τα ήθη», τον χαρακτήρα των ανθρώπων. Ως **ήθη** ορίζει τις «κλίσεις» των ανθρώπων είτε προς το καλό είτε προς το κακό, είτε είναι έμφυτες είτε αποτέλεσμα συνήθειας. Είναι φανερό ότι η διδασκαλία του Νεοέλληνα στοχαστή έχει έντονες αριστοτελικές επιρροές.

1. Ο **Λαμοδός** προσεγγίζει την ηθική ως επιστήμη που προσφέρει στον άνθρωπο τη γνώση του πώς κατακτά κανείς, πώς «κάνει πράξη», την αρετή στον καθημερινό πρακτικό βίο.

2. Η σκέψη του εκκινεί από τη θεμελιώδη αριστοτελική σχέση αρετής και αγαθής «έξης».

3. Αποδέχεται ότι η «έξη» είναι ουδέτερη, καλή ή κακή - όπως και ο **Αριστοτέλης**.

Ωστόσο, ο **Λαμοδός** διακρίνει δύο είδη «ηθών», αυτά που είναι έμφυτα και αυτά που αποτελούν προϊόντα συνήθειας, αποκλίνοντας σ' αυτό το σημείο από τον **Αριστοτέλη**. Επομένως, υποστηρίζει ότι κάποιοι άνθρωποι έχουν από τη φύση τους μια -καλή ή κακή- «κλίση» και, γι' αυτό, η ηθική φιλοσοφία έχει διορθωτικό χαρακτήρα, στοχεύει στη «διόρθωση» των κακών κλίσεων μερικών ανθρώπων.